

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת מטות מסעי, תש"ע
מספר 869

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כי-הוא אֲדַנִּיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִי-לוֹ?*

מיקומם של דיני נדרים בתחילת פרשת 'מטות' (פרק ל') נראה בעייתי. מצד תוכנם היה ראוי לכתבם בין דיני הסוטה לדין הנזיר (פרקים ה'-ו'), שהרי הם עוסקים מצד אחד במערכת היחסים שבין גבר לאשתו ומצד אחר באיסורים שאדם מקבל עליו כפי שעושה הנזיר. אבל להלן נראה שמיקומם הנוכחי של דיני הנדרים עונה על שאלה אחרת שמתעוררת בפרשה: מה ראה משה לכעוס על שרי פקודי החיל במלחמת מדיין, ככתוב (פסוקים יד-טז):

וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחֵיל שְׂרֵי הָאֲלָפִים וְשְׂרֵי הַמָּאוֹת הַבָּאִים מִצִּבְא הַמִּלְחָמָה. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה הַחֵייתֶם כָּל-נַקְבָּה, הֵן הִנֵּה הָיוּ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדַבְרֵם בְּלַעַם לְמִסֵּר-מַעַל בַּה' עַל-דְּבַר-פְּעוּר וַתְּהִי הַמַּגֵּפָה בְּעַדַת ה'.

כעסו של משה נראה לא מוצדק, שכן מניין היה למפקדי הצבא לדעת כיצד לנהוג בנשים במלחמה הזאת? כאשר נלחם יהושע בעמלקים לא ברור מה עשה בהם, שכן מעשיו תוארו בפועל "וַיַּחַלֵּשׁ", שמשמעותו כללית.¹ ואילו במלחמה נגד סיחון ועוג אמנם הרגו את כל התושבים, אולם כפי שאומר משה, ההוראה מגבוה הייתה "רָאָה נִתְּתִי בְיָדְךָ אֶת-סִיחֹן מְלֶכֶת-הַשָּׁבוֹן הָאֲמֹרִי וְאֶת-אֲרֻצּוֹ הַחֵל רֶשֶׁת וְהַתְּגָר בּוֹ מִלְחָמָה" (דב' ב:כד), היינו: המטרה הייתה לרוקן את הארץ מיושביה כדי לרשת את מקומם, ועל כן היו גם הנשים בכלל זה. אבל מלחמת מדיין הייתה מלחמת מנע והרתעה בלי כוונה לרשת את ארץ המדיינים, כדברי הכתוב (במ' כה:יז-יח):

צְרוּר אֶת-הַמְּדִיִּנִים וְהִקִּיתֶם אוֹתָם. כִּי צָרְרִים הֵם לָכֶם בְּנִקְלֵיהֶם אֲשֶׁר-נִפְלוּ לָכֶם עַל-דְּבַר-פְּעוּר וְעַל-דְּבַר-כְּזָבִי בַת-נְשִׂיא מְדִיָן אֲחֵתְּם הַמֵּכָה בְיוֹם-הַמַּגֵּפָה עַל-דְּבַר-פְּעוּר.

לכן לא היה צורך לכלול גם את הנשים במסע הנקם, והשארית חלק מן הטף בחיים במלחמת מדיין² מלמדת אף היא שלא היה על בני ישראל לנהוג במדיינים כפי שנהגו באמורי.

ואכן, אם משווים את קצפו של משה לפעמים האחרות שבהן כעס, נראה שבעבר כעס משה בצדק, כיוון שבסיפור המן הותירו אנשים ממנו אף שמשה אסר זאת.³ גם אהרון⁴ אלעזר ואיתמר נזפו בצדק לאחר שפעלו בניגוד מפורש להנחיות שקיבלו,⁵ אבל במלחמת מדיין לא ניתנו הוראות קודמות, וגם משה אינו טוען מפורשות שעברו על הוראותיו. אם כן איזו הצדקה יש לקצפו?

* על פי תה' מה:יב. המאמר נכתב לעילוי נשמת אמי מורתי, אסתר (קמר) כהן בת אברהם וסלמה (שולמית) מנצור, שנלב"ע ביי"ב באב התשס"ה. עוד בתימן הקפידה אמי שבנותיה תלמדנה תורה כמו הבנים, בניגוד למקובל שם, ועל כן שלי – שלה הוא.

¹ כמו כן נראה, שהעמלקים שתקפו את ישראל בדרך במדבר היו גוף לוחם קל-תנועה שמורכב מגברים, ועל כן לא נתעורר הצורך לברר כיצד לנהוג בנשים.

² במ' לא: יח: "וְכָל הַטֵּף בְּנֵשִׁים אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ מִשֵּׁבֶב זָכָר הָחִיו לָכֶם".

³ "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵיהֶם אִישׁ אֶל-יֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד-בֶּקֶר, וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּתֵרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בֶּקֶר וַיִּרְם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ וַיִּקְצַף עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה" (שמו' טז: יט-כ).

⁴ כדברי המדרש בספרא שמיני א,ב, שרק מפני כבוד אהרון לא הזכירו משה במפורש כשנוף בבניו.

⁵ "וְאֵת שְׂעִיר הַחַטָּאת דָּרַשׁ דָּרַשׁ מֹשֶׁה וְהִנֵּה שָׂרָף וַיִּקְצַף עַל-אַלְעָזָר וְעַל-אִיתְמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן הַנּוֹתֵרִים לֵאמֹר: מַדּוּעַ לֹא-אֶכְלָתֶם אֶת-הַחַטָּאת בְּמִקוֹם הַקֹּדֶשׁ כִּי קֹדֶשׁ קֹדְשִׁים הוּא וְאֵתָּה נָתַן לָכֶם לְשֵׂאת אֶת-עוֹן הָעֵדָה לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם לְפָנַי ה' ? הֵן לֹא-הוֹבֵא אֶת-

שני דיוקים לשוניים יסייעו בפתרון שתי השאלות. בראש ובראשונה יש רמז לשוני שדיני נדרים הם הרקע לדרישה המפתיעה של משה מפקודי החיל, שכן הדינים האלה נמסרים ל"ראשי המטות", דבר שלא נאמר בציוויים אחרים.⁶ מה משמעות חריגה זו? בדיקת הכתובים מעלה שהמילים 'מטה' ו'מטות' שכיחות בתיאור ההתארגנות הצבאית למלחמת מדיין – "אֶלֶף לַמִּטָּה אֶלֶף לַמִּטָּה לְכָל מִטּוֹת יִשְׂרָאֵל תִּשְׁלַחוּ לְצַבָּא: וַיִּמְסְרוּ מֵאֲלֵי יִשְׂרָאֵל אֶלֶף לַמִּטָּה שְׁנַיִם עָשָׂר אֶלֶף חֲלוּצֵי צַבָּא" (לא: ד-ה), והן שכיחות גם במניין השבטים בעת התארגנותם למחנה יוצאי הצבא, כנאמר בספר במדבר א'.⁷ בפרק י' הקשר בין המילים בולט יותר, שכן המילה 'מטה' צמודה למילה 'צבא' בביטוי החוזר שמונה פעמים: "וְעַל-צַבָּא מִטָּה בְּנֵי".

אם כן, ניתן לסכם שהכינוי "ראשי המטות" רומז לפיקוד צבאי ולא להירארכיה אזרחית, ולכן יש לבדוק מדוע היה חשוב למסור את דיני הנדרים, בייחוד נדרי אישה, לראשי הצבא.

נראה להציע שמשם מעמיד את ראשי הצבא על המהפך החשוב שעשתה תורת ישראל במעמדה של האישה בפני החוק לעומת המקובל בתרבויות מצרים ומסופוטמיה. מעתה האישה היא ישות משפטית שעומדת בפני עצמה לזכות ולחובה. היא אחראית למעשיה מצד אחד, ואם היא נואפת, למשל, אין בעלה יכול להחליט אם להענישה או לא. מצד אחר אין האישה צריכה להיענש בחטאי בעלה, ואם הוא הרג אשת איש, אין הורגים אותה כדי למצות עמו את הדין.⁸ כל זה אין התורה אומרת בפירוש, אלא כפי שמעיר י"ש ליכט בשם מורו,⁹ התורה מציינת את היוצא מן הכלל, וממנו אפשר ללמד על הכלל.

וכך בפרשתנו: התורה אומרת שהאישה אמנם כפופה לבעלה, והתחייבויות שנטלה עליה בטלות מפני רצון בעלה, אך מדובר רק במקרים מעטים, באיסורים שיש בהם כדי לענות נפש או לערער את חיי המשפחה. במקרים כאלה החטא שנגרם בשל הפרת נדר עובר לכתפי הבעל, והיא פטורה, אך בכל מקרה אחר חבותה של האישה בעינה עומדת.

כל זה הובהר לראשי המטות סמוך למלחמה, שכן זאת משמעות הביטוי שבו פותח הציווי אליהם, וזהו הדיוק הלשוני הנוסף: "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל-רְאֵשֵׁי הַמִּטּוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'". המילים "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'" מופיעות עוד שבע פעמים בתורה, ותמיד הן מקדימות הוראה לעשייה מיידית בעניין שעומד על הפרק באותו רגע,¹⁰ ומכאן הכינוי הרומז "זֶה". כלומר, גם אם זאת הוראה כללית לדורות, יש בה בעיקר הדרכה והנחייה שנוגעת לבעיה עכשווית. בסיפור המלחמה נגד מדיין הבעיה היא באיזו מידה

דְּמָה אֶל-הַקֶּדֶשׁ פְּנִימָה אֲכֹל תֹּאכְלוּ אֹתָהּ בַּקֶּדֶשׁ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי" (ויק' י: טז-יח). ואכן ציווה: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן וְאֶל-בְּנָיו בְּשֵׁלוֹ אֶת-הַבֶּשֶׂר פָּתַח אֵהָל מוֹעֵד וְשֵׁם תֹּאכְלוּ אֹתוֹ וְאֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בְּסֵל הַמִּלֵּאִים כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי לֵאמֹר אֶהְיֶה וּבְנָיו יֹאכְלוּהוּ" (ויק' ח: לא).

⁶ גם כשהתורה שבעל פה מתארת בפירוט את סדר הלימוד של מצוות ה' לכלל העם, אנו מוצאים שלא נתייחד בסדר זה לראשי המטות כל תפקיד: "תנו רבנן, כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להן משה פירקן, נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן. רבי יהודה אומר: לעולם אהרן לימין משה חוזר. נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקן, נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להן משה פירקן" (עירובין נד ע"ב).

⁷ 14 פעמים נזכר שם המונח 'יוצא צבא'. לשם הקבלה, יש לשים לב שכאשר שוב נמנים השבטים בפרק כ"ו אין המילה 'מטה' מופיעה כלל, והשבטים מכונים "בני ראובן", "בני יהודה" וכו', ואין הדגשה על הגיל ועל היות הנמנים יוצאי צבא, אף שבמשפט הפתיחה הדבר נאמר: "שאו את-ראש כל-עדת בני-ישראל מן עשרים שנה ומעלה לבית אבתם כל-יצא צבא בישראל". בפרק א' נזכרים "ראשי המטות" בכינויים מקבילים: "וְאֵתְכֶם יִהְיוּ אִישׁ לַמִּטָּה אִישׁ רֹאשׁ לְבֵית אֲבֹתָיו הוּא" (א: ד), "אֵלֶּה קְרוּאֵי הַעֲדָה נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתֶם רֹאשֵׁי אֲלֵי יִשְׂרָאֵל הֵם" (שם: טז).

⁸ משה גרינברג ז"ל, שנפטר זה מקרוב, העמידנו על ייחוד החשיבה הזאת בתורת ישראל במאמרו "הנחות יסוד של החוק הפלילי במקרא", בתוך: א' שפירא (עורך), תורה נדרשת; חיבורים בשאלות-יסוד בעולמו של המקרא, תל-אביב תשמ"ד, ע' 13-37.

⁹ ובניסוחו: פרשתנו היא דוגמה טובה לכלל ששמעתי מפי מורי, פרופ' קאסוטו: אין חוקי התורה באים להסדיר תחום שלם של נוהג (הנחשב מקובל ולפיכך אינו צריך רישום), כי אם דווקא פרטים שיש בהם קושי, או שעשוי להתעורר בהם ספק. החוק שלפנינו אינו עוסק בנדרים בכללם או לשמם אלא מטפל רק בנדרים של נשים ונעורות היכולים לגרום מתיחות בחיי המשפחה. אישה היא מצד אחד בת חורין ויכולה לנדור מה שתרצה, ומצד אחר היא חיה בבית אביה או בבית בעלה, והנדר שנדרה יכול להטריד את שאר בני הבית (בספרו: פירוש על ספר במדבר [כב-לו], ירושלים תשנ"ה, ע' 103).

¹⁰ (1) שמ' טז: טז: "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְקַטֹּף מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ עֹמֵר לְגִלְגָּלֹת מִסֵּפֶר נִפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לְאִשֶׁר בְּאֶהְלוֹ תִקְחוּ"; (2) שמ' טז: לב: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מֵאֵל הָעֹמֵר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמַרְתְּ לְדַרְתֵּיכֶם לְמַעַן יָרְאוּ אֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֶאֱכַלְתִּי אֲתֶכֶם בְּמִדְבָּר בְּהוֹצִיאֵי אֲתֶכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"; (3) שמ' לה: ד: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר" (ההמשך: הוראות לבניית המשכן); (4) ויק' ח: ה: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעֲדָה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לְעִשׂוֹת" (ההמשך: הקדשת הכהנים לעבודת המשכן בימי המילואים); (5) ויק' ט: ו: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' תַּעֲשׂוּ וַיֵּרָא אֲלֵיכֶם כְּבוֹד ה'" (ההמשך: עבודת הכהנים ביום חנוכת המשכן); (6) ויק' יז: ב: "דַּבֵּר אֶל-אַהֲרֹן וְאֶל-בְּנָיו וְאֶל כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר" (ההמשך: אכילת בשר חולין במדבר לאחר הקמת המשכן); (7) במ' לו: ו: "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לְבָנוֹת צִלְפָּחֵד לֵאמֹר לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֵף לְמִשְׁפַּחַת מִטָּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים".

אחראיות בנות מדיין להתנהגותן הנלוזה בחטא בעל פעור. הן בוודאי עשו זאת ביזמת הגברים ובהסכמתם, ועל כן סברו פקודי החיל שיש להעניש את הגברים, וכך הכו לפי חרב כל זכר, כפי שנדרש במלחמת רשות.¹¹ על זה קוצף משה ואומר להם שלא הפנימו את המסר שעולה מדיני הנדרים: בכל תחום, פרט לתחום צר שבו הוסיפה האישה על עצמה איסורים והתחייבויות, אין האישה נתונה למרות הגבר, ובוודאי לא כאשר היא נדרשת לעבור על איסורים חמורים. במקרים כאלה האישה אחראית בלעדית להתנהגותה, ואם חטאה – יש להענישה. לכן בנות מדיין שהפקירו את עצמן לזנות אינן יכולות להיות פטורות מעונש, גם אם עשו זאת בהנחיית הגברים או אף בלחצם.

יתרה מזאת, אומר משה: "הֲנָה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדָבָר בְּלָעָם לְמִסֵּר-מֵעַל בָּהֶם עַל-דְּבַר-פְּעוֹר וְתָהִי הַמִּגְפָּה בְּעֵדֶת ה'" (לא: טז). כלומר, בכל מלחמה אחרת ניתן לומר "איש דרכו לכבוש ואין אישה דרכה לכבוש",¹² ועל כן יש מקום לראות את הנשים כמין החלש שיש לגונן עליו מפני תוצאות מעשיו של המין החזק שעסוק תמיד במלחמות טריטוריה. לא כן במקרה שלפנינו, שכן הלחימה נגד עם ישראל נעשתה בעיקר על ידי הנשים כדי לקעקע את יסודות המוסר היהודי ולהשחית את רוח העם. כך הביאו הנשים הרס ואבדן חיים במקום לפעול ביכולת המיוחדת לאישה להעניק חיים לעולם.¹³

יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך
ומפעל מקראות גדולות 'הכתר'

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:

sub parasha-l firstname lastname כאשר first-name ו last-name הינם

השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

¹¹ כפי שנאמר בדב' כ:י-יח.

¹² במקור, בבלי יבמות סה ע"ב, הדברים נאמרו בהקשר אחר, אבל הלשון ניתנת להידרש גם לענייננו.

¹³ קושי נוסף שראוי לדון בו הוא מדוע לא נצטוו בני ישראל לנקום במואב שהיו שותפים לחטא בעל פעור. נראה שהסיבה היא שלמואבים יש הצדקה ללחום בישראל כדי להגן על עצמם מפני מתקפה בעתיד, שכן המואבים חיו בחשש קיומי מבני ישראל שיושבים בקרבתם לאחר שחיסלו את עמי האזור, ואין לדעת מתי הם עלולים להרחיב את גבולם על חשבון מואב. אבל מדיין לא היו מאוימים על ידי שכנות ישראל, והמאמץ לפגוע בעם ישראל נבע מתוך שנאה גרידא, ואכן מגדירים הכתוב: כ"צָרְרִים הֵם לָכֶם פְּנִכְלִיָּהֶם אֲשֶׁר-נִכְלוּ לָכֶם" (במ' כה:יח), ועקב השנאה הזאת כל האמצעים היו כשרים בעיניהם, ואף הנשים גויסו למטרה הזאת בניגוד למהותן הפנימית.